

ÖRÖKKÉ VÁLTOZÓ SZÉP

A SZÉP
ÉS A SZÉPÉRZÉK
EREDETE

I. RÉSZ

Szép a naplemente, a sziklák között rohanó hegyipatak, a magas, ködbe vesző hegyek vonulata. A könnyedén, ritmikusan dolgozó munkásnak, vagy az „okosan” és ügyesen játszó labdarúgónak a mozdulatait is szépnak tartjuk. Szép a legújabb tranzisztoros rádió és a nagy képernyőjű televíziós vevő is. Szép Homérosz Iliásza, Martin du Gard A Thibault család című regénye, Picasso Guernica című festménye, szép a Szállnak a darvak vagy az Országúton című film...

De ne folytassuk tovább, hiszen valamennyi „szép”-nek a felsorolása lehetetlen és szükségtelen is. Problémánk megvilágítására ennyi is elegendő. Ez is jól mutatja, hogy a szép birodalmának vannak igen régi, olykor elhalványodó és vannak egészen újkeletű, frissen ható területei.

A szép — ellentétben sokak hitével — nem öröktől létező és változatlanul örök valami. Ahogyan maga a szépség is viszonylagos és változó, úgy a felfogásához, élvezéséhez szükséges képesség, a szépérzék sem öröktől tulajdona az emberiségnek. A szépségnek és a szépérzéknek, annak, hogy miben gyönyörködünk, éppúgy megvan a története, mint magának az emberiségnek.

HOGYAN KELETKEZETT A SZÉPSÉG?

Sokan hajlamosak azt hinni, hogy a szépség létrehozására és élvezésére már az állatok is képesek. Hivatkoznak a madarak nárszi táncára, nárszi ruhájára vagy oszlogató dalaira. Az állatok efféle tevékenysége azonban teljesen más — pusztán ösztönös — jellegű, és a fajfenntartás szolgálatában áll.

A szép létrehozásának és felfogásának képessége az emberrel együtt keletkezett és fejlődött. Az embert — a beszéddel együtt — a munka, pontosabban a szerszámok használata és a szerszámkészítés emelte ki az állatvilágból. Az emberré válás során ösünk először az olykor a természetben fellelhető, hasznos tevékenységre alkalmas tárgyakat használta szerszámként — ilyen volt például egy-egy jól megmarkolható kő. A szerszámhasználat során szerzett tapasztalatok kifejlesztették megfigyelőképességét, az összefüggések, az ok — okozati kapcsolatok felfogásának képességét, képzelőerejét, képességét, és elvezettek a szerszámok készítéséig. E folyamatnak az volt a lényege,

Úszó jávorszarvasokat ábrázoló barlangfestmény

hogy egy másik követ töréssel, pattintással és élesítéssel az eredetihez, vagyis a jól markolható kőhöz *hasonlóvá tett*.

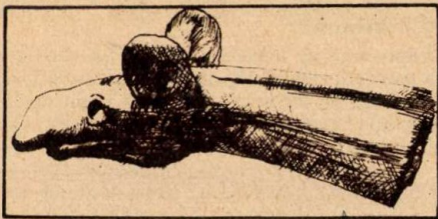
Az ember a maga tevékenységével egyre formálta, mintegy „elvarázsolta” a világot. Egy-egy darab fát, csontot, követ valamilyen mintához hasonlóvá tett, számmá alakított. A szépség első létrehozója, az első művész tehát így módon a kőnek új formát adó első szerszámkészítő ember volt.

Az ősembernek az általa készített szerszámokkal sok olyasmit — azelőtt elérhetetlen dolgot — sikerült elérnie, átalakítania, ami számára táplálékot, védelmet jelentett, és ami végeredményben az életet jelentette. Ezért a *hasonlóságnak* és a *hasonlóvá formálásnak*, varázslatos hatalmat tulajdonított. Az őskorból fennmaradt altamirai, dordogne-i stb. barlangok falán található állatábrázolások megértéséhez is tudnunk kell ezt. A vadság fokán élő ember azt hitte, hogy a festett állat képe, a sikeres vadászat felidézése — mint az eredetinek a hasonmása — segíti őt abban, hogy az élő hatalmába kerítse. Így akarta vadászata eredményességét biztosítani. Ma is ismerünk olyan „kőkorszakban élő” afrikai és ausztráliai törzseket, amelyek a vadászat előtt szertartásszerűen lerajzolják a vad képét, majd e képmásba belenyilaznak, vagy átdöfik azt.

Természetesen mind a jó néhány tízezer évvel ezelőtt élt szerszámkészítő, mind a barlangfalra festő ősrünk ugyancsak meglepődött volna, ha tudja, hogy létfenntartási szükségletei kielégítésének e megnyilatkozásaival valami többletet, valami minőségileg újat: szépséget, műalkotást hozott létre. Hiszen erre egyáltalában nem gondolt, ilyen irányú szükségletei, igényei sem voltak. És noha már az ősember is alkotott bizonyos fokú szépet, élvezni nem élvezte azonnal. A szépség felfogásának képessége csak e folyam

mat közben, de a már létrehozott szépség nyomán fejlődött ki benne. Az ősember az állatképekkel díszített vadászszerszámot eleinte nem szépsége, hanem varázsereje miatt helyezte a disztelen elé. A gondosan kimunkált, a célnak megfelelően megformált és díszített szerszám, tárgy jobban megfelelt rendeltetésének, és a varázserejébe vetett hiten kívül nem utolsó sorban épp ennek köszönhetően csakugyan alkalmasabbá vált, ha nem is a varázslásra, de szerepének maradéktalan betöltésére.

Művészien megmunkált törnyél, a szerszámkészítés és az esztétikai érzék fejlődése közti összefüggés egyik szép bizonyítéka

Az ember tehát először a létfenntartásához fűződő gyakorlati tevékenység-

ben, a szerszámkészítésben megnyilvánuló szépség az élvezését tanulta meg. Majd miután a tárgyaknak, eszközöknek *magáért a szépségért* való kimunkálása az eredeti cél fölé kerekedett, a gyakorlati tevékenységből kibontakozó művészi szépre került a sor. Mindez természetesen nem zárja ki, hogy a művészet megszületésében a fő, társadalmi tényezőkön kívül a fizikai és a biológiai tényezőknek: a fényes, a csillogó tárgyak vonzerejének, a nemiségnek vagy a szerves és szervetlen világ ritmusának ne lett volna szerepe.

A SZÉP ÉS A HASZNOS

A szép keletkezésének vizsgálata arra tanít bennünket, hogy a szép és a hasznos kezdetben igen szorosan egymásba kapcsolódott. A társadalmi fejlődés legkorábbi szakaszaiban kibontakozó széperzék még zsenge. Az esztétikai értékelést a létfenntartás elemi gondolatai miatt is megelőzi a dolgok gyakorlati értékelése. A szép még elképzelhetetlen anyagi haszon nélkül. Az ősember létfenntartásában oly fontos szerepet betöltő díszített vadászszerszámok példáján láttuk, hogy a szépség és az anyagi haszon milyen jól megférnek egymással. Olyannyira, hogy szépségnek azt a szerszámot tartották, amely a korabeli technikát legjobban megtestesítve a lehető leghasznosabb volt.

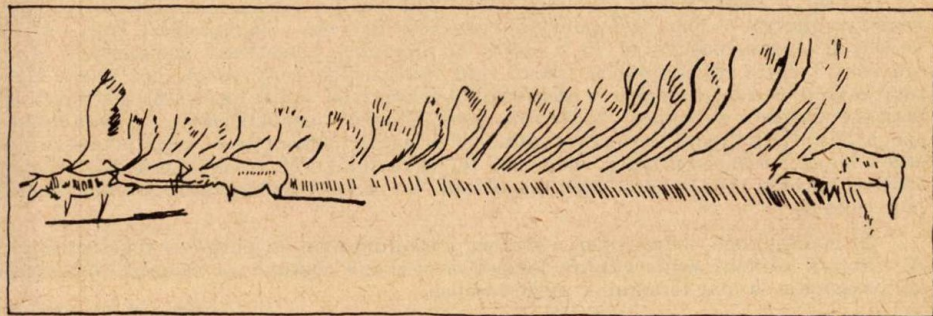
A termelőeszközök, valamint a közvetlenül gyakorlati célt hajtó egyéb tárgyak esetében az emberiség fejlődésének későbbi szakaszaiban is ez volt a helyzet. Például a középkorban a hatalmas mennyezetes ágyat azért tartották szépségnek, mert a kietlen, hideg, rendkívül magas és fűtetlen termekben ez felelt meg legjobban rendeltetésének: meleget, kényelmet, barátságosságot nyújtott, a vártermekben és kastélyokban valószínűs külön szobácskát jelentett. Az emberek gyakorlati előnyei miatt barátkoztak meg és szoktak hozzá a bútorhoz. Később, amikor már maga a lakás lakályosabb lett, sokan még mindig ragaszkodtak a baldachinhoz, ezt tartották szépségnek.

A közvetlen gyakorlati jelentőséggel felruházott tárgyak szépsége — noha a legszorosabban összefügg anyagi hasznosságukkal — a megszokás, a hagyományok ereje következtében bizonyos idővel *túléli* hasznosságukat. Végül azonban itt is győz a fejlettebb, a hasznosabb. De erről részletesebben szó esik még később.

S mi a helyzet a gyakorlati célt nem szolgáló szépségnek a hasznosságával? A szépet és a hasznosat — a művészetit és a természeti szépség esetében — sokan egymással ellentétes fogalomnak tartják. Hiszen — így érvelnek — a csendélet szép, noha az ábrázolt gyümölcsöket nem ehetjük meg. És mi haszna lenne a milói Vénusz, a középkori hősi énekek vagy *Raffaello* Madonnája szépségének? A Különös házasság című regénynek vagy — hogy mai műveket is idézzünk — a Háború és béke című filmnek a szépsége sem magyarázható azzal, hogy mekkora hasznót húztak belőle alkotói. Tehát a szépség nem függ attól, hogy hajt-e anyagi hasznót, vagy sem — fejeződik be ez a gondolatmenet.

Ámde ebben az okoskodásban súlyos tévedés rejlik, mert a hasznosságot pusztán anyagiakra korlátozza, és így a szépség hasznát mindenáron aprópénzre — vagy éppen nagy összegű papírpénzre — akarja beváltani. Megfelelkezik arról, hogy a társadalmi

Vonuló rénszarvascsorda. Az őskori művész a vonalak meglepő dinamikájával érzékelteti a vonuló állatok mozgását

Álló és heverő bölény képe az altamirai barlangokban

viszonyok fejlődésével és bonyolultabbá válásával egyre *bonyolultabbá válik a hasznosság fogalma* is. Az anyagi szükségletek mellett egyre erőteljesebben kifejlődnek a szellemi, kulturális szükségletek, köztük az esztétikaiak is.

Az emberi társadalomban az anyagi hasznon kívül meg kell különböztetnünk a szellemi, kulturális hasznát is. Ebben az értelemben a *szép mindig hasznos*. Hozzásegít az emberi problémák, az emberi sors lényegének mélyebb megismeréséhez, gazdagítja erőinket, és nemes, a *társadalomnak hasznos* tevékenységre serkent. Ám még a művészi és a természeti szép esetében is előfordulhat, hogy az eszmei haszon — a közvetlenül gyakorlati célt szolgáló szép tárgyakhoz hasonlóan — anyagi haszonnal is társul. Gondoljunk például a lakásépítészetre vagy a ringó búzatáblára. Ezek azonban kivételek. A szépnél a hasznossága általában megismerő és nevelő, a társadalmat előbbre vivő szerepében van: a társadalmi fejlődés létrehozta szellemi, kulturális szükségleteket és igényeket elégíti ki, és ösztönzéseivel a társadalom formálásának szerves része. Ebben az értelemben a szép csakugyan mindig hasznos.

A SZÉP ÉS AZ ERKÖLCS

A szép eszmei és társadalmi hasznosságából szinte magától értetődően következik a szép erkölcsössége. A szépben érzékileg megjelennek az ember nemesebb vágyai, szándékai, alkotóerői. A milói Vénusz, a hősi énekek, *Raffaello* Madonnája, *Mikszáth* Különös házasság című regénye, a Háború és béke című film hasznossága és erkölcsössége egyaránt abban van, hogy feltárja az emberek előtt: milyenek, és milyenek legyenek vagy ne legyenek. A szépségnek, az erkölcsösségnek, a helytállásnak a megőrkítő-sével példákat, ideált állít eléjük, illetőleg elítéli a rútát és az erkölcstelenet. Egyszóval: meghatározott, követendő magatartásra neveli az embereket. A szép közvetlenül vonzóvá és kedvessé teszi az ember számára azokat a tulajdonságokat, amelyekre a társadalomnak akkori fejlettségi színvonalán szüksége van.

A szép, a hasznos és az erkölcsös viszonyának helyes felismerése különösen a művészet megítélése és sorsa szempontjából jelentős. Egyrészt világossá teszi, hogy milyen veszélyek származnak abból, ha a szépet az anyagilag haszonnal azonosítjuk. Ez a művészet üzletté züllesztéséhez, iparrá vagy reklámcikké senyvesztéséhez vezet. Másrészt a szép és a hasznos merev szembeállítása könnyen válhat az élettől, a kor problémáitól tudatosan elzárkózó „tisztá művészet” elméleti megokolásává. Az ilyen művészet a tulajdonképpeni lényegétől szakad el, és legfőbb rendeltetését tagadja meg. Szépsége a legjobb esetben is hideg, nem emel föl, és nem ad erőt. Az igazi művészet a szép erejével erkölcsi problémákat segít megoldani, és ezáltal a legmagasabb rendű értelemben hasznos.

Az eddigiekben voltaképpen a szépség kialakulásával és jellegével foglalkoztunk. A változtak sokban segítségünkre lesznek következő cikkünk: a szépség történelmi változásainak és mai formáinak megértésében.

Dr. Halász László